
Når skakke kropper rettes opp

ESSAY

BJØRN HATTERUD

megaeldar@hotmail.com

Bjørn Hatterud er forfatter, kurator og kritiker. Han mottok Fritt Ords Pris 2021 sammen med Jan Grue og Olaus Nilssen for «deres kritiske bidrag for å belyse samfunnssituasjonen og yringskulturen for personer med funksjonsnedsettelse i Norge». Forfatteren er tidligere leder av Kulturrådets fagutvalg for kulturvern og er tildelt Kritikerprisen 2020 og Bibliotekets litteraturpris 2023.

Forfatteren har fylt ut ICMJE-skjemaet og oppgir ingen interessekonflikter.

Boka *Oppreist* om Sophies Minde, som i tiår var landets sentrale institusjon for ortopedi, rehabilitering og omsorg for bevegelseshemmede, er en murstein av et historieverk. Samtidig gjør den meg uvel.

Sophies Minde sykehus, ved åpningen i 1902. Foto: L. Szacinski / Oslo Museum / I offentlig eie

Forfatteren og historikeren Thomas Vidnes Hansen Hagen er alt annet enn snill mot sine kilder og sin bestiller, Stiftelsen Sophies Minde. Boka *Oppreist. Historien om Sophies Minde og bevegelseshemmede i Norge* er mer enn noe annet en sterk og til tider forbannet kritikk mot sykehusets praksis i møte med pasienter og pårørende (1).

I *Oppreist* er ortopedisykehuset Sophies Minde scene og rom, rotasjonspunkt og innfallsvinkel for nesten hundre år med sykehusdrift. Boka har et godt driv med fine metaforer der innholdet tillater det. Paradokser pekes på og morsomme scener løftes fram. Hagen lar oss møte en rekke mennesker, pasienter, gjester i sykehuset, styremedlemmer, kritikere og iverksettere. Her er sitater fra brev, dagbøker, avisartikler, meningsytringer, ukeblader og bøker. Filmer, foto og kunstverk beskrives, ortopedisk utstyr forklares. Bakgrunnshistorier for alt fra rullestolens historie til gipsens tilblivelse fortelles. Og gjennom dette males ulike tiders mentaliteter fram, tidvis med bred penn, men alltid med et presist blikk. Tiår etter tiår.

«Frykten har vært at den bevegelseshemmede skulle gå annerledes, stå annerledes, eller i verste fall ikke være et produktivt tannhjul i samfunnsmaskineriet»

Som funksjonshindret med bevegelseshemninger er jeg del av en liten minoritet som har lidd under forsøk fra stat og storsamfunn om å tilpasse enkeltmenneskene i minoritetsgruppen, med skalpell, gips, strekk og metall som verktøy. Frykten har vært at den bevegelseshemmede skulle gå annerledes,

stå annerledes, eller i verste fall ikke være et produktivt tannhjul i samfunnsmaskineriet. Derfor gikk man hardt til verks for å være på den sikre siden.

Hva skjer nå som jeg skriver om mine egne erfaringer fra Sophies Minde? Hendene svetter. Jeg føler meg dårlig, jeg får smerter i kroppen, kjenner meg nummen og får øresus. Jeg har måttet ta smertestillende, bare fordi jeg skriver denne teksten. Hvorfor sier jeg da ja til å skrive ting som det her? Saken er at disse erfaringene må fortelles, ikke bare gjennom historieverkene, men av noen som selv har levd dem.

Kroppslig avvik

Jeg ble født med en form for ryggmargsbrokk, klumpfot, tjoret ryggmarg, beinlengdeforskjell, feilutviklet bekken og ymse annet. Diagnoser, skader og avvik i skjæringspunktet mellom ortopedi og nevrologi. Jeg var mye på Sophies Minde for ortopedisk oppfølging da jeg var barn. Nevrologisk oppfølging var det Rikshospitalet som stod for. I ettertid ser jeg dette som et unaturlig skille basert på separate fagtradisjoner og profesjonshistorie, ikke på kroppens sammenhengende systemer.

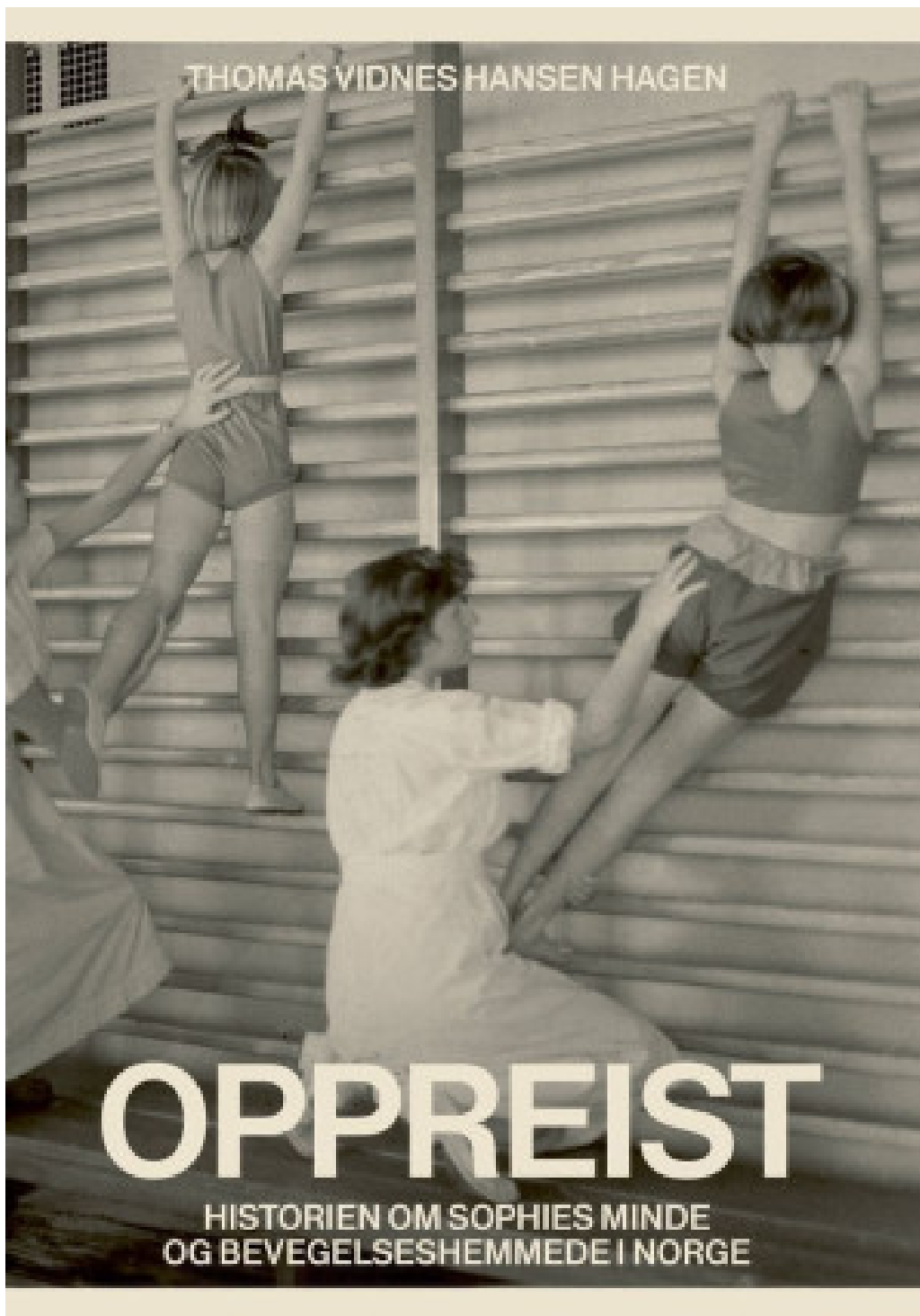
«Den tjukke høyreskoen med den groteske sålen var som et avertissement for kroppslig avvik»

Fra jeg var fire år gammel begynte jeg med oppbygget såle på den høyre skoen. Jeg tror det startet med halvannen centimeter, deretter la det på seg for hvert år, fram til den så ut som en rekvisitt eller artefakt fra diskoæraens villeste platåsko, og jeg slepte den tunge skoen med tjukk gummisåle sidelengs etter meg. Etter hvert tilkom droppfot da foten min ble operert og klumpfoten rettet ut. Med ny fasong på foten klarte ikke lenger de svake musklene på forsida av høyre bein å holde fotbladet på plass. Den tjukke høyreskoen med den groteske sålen var som et avertissement for kroppslig avvik.

Ved halvårlige og smertefulle undersøkelser på Sophies Minde stod jeg rett opp og ned på gulvet, eller så rett jeg klarte, med høyre bein plassert på korte, tilskårne treplanker av ulik tjukkelse, ned til 2,5 millimeters tynne fliser, for å sjekke hvor mye skoen skulle bygges opp for at beinet skulle bli helt rett. Tilpasningene ble vurdert ved at hender klemte inn på hver side av kroppen min, som stort sett var litt for tjukk etter feilbehandling med steroider som barn og av lymfødemer etter inngrepene i ryggen. Knoklene der inne i fettet, og bakenfor den flytende og sprengende lymfevæska, måtte ortopedene finne ved å klemme hardt på den sarte barnekroppen.

Slik kunne man åpenbart ikke se med øyet. Slik kunne man åpenbart ikke spørre barnet om. «Hvordan kjennes det med denne oppbyggingen her?» kunne man ha spurt, men det gjorde man ikke. Det var knoklene selv som kunne gi svar, og knoklene spurte man med harde og voksne hender og fingre som grov inn i kroppen til ting kjentes rett ut – for ortopedene.

Jeg var nesten ti år før jeg første gang ble operert på Sophies Minde. Min høyre fot fikk forlenget hælsen, og en sene som normalt går ned fra leggen til venstre side på høyre fot, ble flyttet til høyre side av samme fot. Målet var å gi meg et fotblad som skulle være helt rett, og ganske så normalt. Slik jeg husker det, gikk jeg greit på foten som den var, med klumpfot, men den så jo ikke normal ut for fem flate øre.

Faksimile, Forlaget Press

Konsekvensen av inngrepet var at jeg fikk en fot jeg ikke hadde kontroll over. Fra gipsen ble tatt av etter tolv uker, gikk jeg og vrisket ankelen for hvert skritt jeg tok. Dårligere gange, sterke smerter og store bekymringer. Da jeg var tretten og et halvt år, fikk jeg et nytt inngrep, der hele foten ble stivet av med nagler i metall, som fremdeles sitter der inne.

Kvelden før min andre fotoperasjon kom kirurgen inn på rommet og satte seg ned ved siden av meg. Han sa: «Husker du det vondeste du har opplevd noen gang i livet ditt?» «Ja», sa jeg. «Den andre ryggoperasjonen på Rikshospitalet, da jeg var åtte eller så. Da lå jeg og spydde dagene etterpå i smerte.» Da sa kirurgen at det vondeste jeg noensinne hadde opplevd, ville være ingenting mot det som ventet meg nå. Slik beroliget man en trettenåring for 25 år siden.

Å legges i andres hender

Operasjoner er å legge en stor mengde makt i hendene på noen som har rett til å bære kniv på jobb. Narkose er for barn å miste kontroll over pust, muskler og bevissthet, mens den som putter deg ned under de anestetiske torvene, er en voksen du ikke kjenner. Kirurgi lager merkbare spor i kroppen.

Da jeg var ungdom, pleide jeg å stryke fingrene over arrene på høyre fot og høyre legg, det kjentes som å lese punktskrift. Det punktskriften sa, var at her inne i kroppen min har kirurgen vært og skåret og fikset så godt han kunne. Han kunne latt være, men gjorde det han mente var best. Slik jeg husker det, var det i det hele tatt lite jeg som barn kunne si til inngrepene. Det var de som visste best. Og målet var primært at vi med annerledes kropper skulle få stå rake og rette. Vi skulle passe godt inn.

Jeg mistenker at mange som har jobbet på Sophies Minde, tenkte at når skjelettet var rettet ut, så var problemet fikset. For mange av oss var det da problemene virkelig oppstod. Søvnløshet og uro. Ensomheten som oppstår når man har vokst opp med erfaringer som få andre har. Angsten for smerte. Redselen for å være alene. Følelsen av at kroppen egentlig er en fiende, som når som helst kan svikte og bli underlagt kontrollen til folk som er så utrolig mye større og mektigere enn oss selv.

«Ved å være kirurgisk pasient som barn får man innprentet en kroppslig selvfølelse som et oppussingsobjekt»

Helsevesenets og legestandens mantra er «gjør ingen skade», men skadene skjedde likevel, etter en etisk kalkyle om hvorvidt skaden eller smerten ville veies opp av et større gode. På Sophies Minde var det å rette ut min fot et større gode.

Ved å være kirurgisk pasient som barn får man innprentet en kroppslig selvfølelse som et oppussingsobjekt, der noen med makt til å definere hvordan man burde være, går inn og skjærer til et nytt menneske. Det kanskje viktigste vi kan lære av historien om Sophies Minde, er verdien av konservativ tilnærming til kirurgi på barn. Samt spørsmål man bør stille seg selv før inngrep gjøres: Hvem gjør man egentlig inngrepet for, og finnes det andre måter for ungen å leve et godt liv på, uten at vi tyr til skalpell?

«Problemen ligger i en mentalitet der alle som var skakke, skulle rettes ut. At alle skulle bli like rette og stå oppreist på samme vis»

For ordens skyld: Verken Hagens bok (slik jeg leser den) eller jeg ønsker å kritisere helsestell som Sophies Minde og andre sykehus har gitt for å lindre smerter, redde liv eller forhindre livsødeleggende skader. Hurra for all god behandling! Jeg er selv svært takknemlig overfor helsevesenet. Problemene ligger i en mentalitet der alle som var skakke, skulle rettes ut. At alle skulle bli like rette og stå oppreist på samme vis. Det førte til unødvendig smertefulle og ydmykende behandlinger, der barn ikke følte seg hørt eller sett, annet enn på røntgenbildene.

Institusjonens røtter

I *Oppreist* lar Thomas Vidnes Hansen Hagen historien begynne før sykehuset ble bygd, med de første ortopediske miljøene i Norge. Vi møter den konservative embetsmannsstatens forkjærlighet for kristentro, paternalisme, privat initiativ og en streben oppover. Hagen viser oss hvordan tankegodset bak nasjonsbyggingen, og forsøk fra det svenske kongehuset på å beholde sin makt over Norge, grep inn i stiftelsens grunnleggelse og drift. Sophies Minde var oppkalt etter dronning Sophie, den siste unionsdronningen. En folkegave til henne la grunnlaget for Sophies Minde, de første par tiårene en *vanføreskole* i Skådalen. Forfatteren viser historikken til begrep som *vanfør*, og han viser hvordan kategoriene rundt ulike former for funksjonsnedsettelse grodde fram – og hvordan forståelsen av disse skapte profesjonsmiljøer.

Vi møter mellomkrigstidas til tider kaotiske år, da spesialskolen ble utvidet med sykehusavdelinger og ortopediske verksteder og flyttet til et konkurs bryggeribygge ved krysset som senere ble Carl Berners plass. Deretter følger et lengre parti om nazifiseringen av sykehuset, som viser hvordan NS gikk inn i daglig drift og dagligliv. Skal vi tro Hagen, var det mer tilfeldigheter enn noe annet at vi ikke fikk massedrap på mennesker med funksjonsnedsettelse i Norge også, slik det var ved sykehus i Nazi-Tyskland. På dette feltet gjør forfatteren en rekke nye funn som ikke tidligere har vært kjent, verken blant krigsforskere eller innen norsk sykehushistorie.

Dronning Sophie (1836–1913), ca. 1910. Foto: L. Szacinski / Oslo Museum / I offentlig eie.

Etter krigen møter vi sosialdemokratiets tro på rasjonalitet, sentralisert stordrift og vitenskapelig begrunnet inngripen i folks dagligliv, bosituasjon, arbeidsliv og kropper. Det er særlig i disse årene, kjent som Gerhardsenepoken, at sykehuset satte i gang å operere for alvor.

Korrigeringsens pris

I boka løftes det fram hvordan mennesker med funksjonsnedsettelse i alle de historiske periodene ikke bare har vært mottakere av hjelp, men også handlende aktører som organiserte seg, tok ordet og bidro til å forme

velferdsstaten. Denne historien er ikke en lineær fortelling. Tvert imot viser Hagen hvordan holdninger til funksjonshemmede både kan utvikle seg i humanitære og aksepterende retninger, før nye tilbakefall til tellekanter og ekstern måloppnåelse om normalitet. Dette har gjerne skjedd i forbindelse med utvikling av ny kirurgi, nye undersøkelsesmetoder og nye samfunnsskapt krav til hva som anses som vellykkede enkeltindivider. Boka kan leses som et kritisk verk om modernisering, velferdens skyggesider og hvordan menneskeverd lett prioriteres vekk til fordel for andre mål.

«Man skulle stå oppreist, fra en paternalistisk og konservativ streben om å få folk opp på beina for å bli bedre og mer gudfryktige mennesker, til sosialdemokratiets ideal om de rene og de ranke»

Begrunnelsen for å gå hardt til verks mot barnas kropp har endret seg over tid, men målet har hele tiden vært det samme: Man skulle stå oppreist, fra en paternalistisk og konservativ streben om å få folk opp på beina for å bli bedre og mer gudfryktige mennesker, til sosialdemokratiets ideal om de rene og de ranke. Samtidig har det vært motstemmer, og boka viser hvordan ulike tankemåter og aktører står mot hverandre, i tiår etter tiår.

Hagen viser, gjennom eksempel etter eksempel, hvordan målet om det stående og rake mennesket har ført til beslutninger som i beste fall framstår som underlige i ettertid. I tiår ble barn for eksempel vist fram nakne for ansamlinger av fremmede voksne, og den såkalte galgen, der barn med skeive ryggstøyer ble heist opp etter hodet, ble brukt uten at de på forhånd ble gjort oppmerksomme på ubehaget. Barn fikk ikke ha besøk av foreldrene sine, og beslutninger om barnas helse ble gjort uten at barna ble informert eller inkludert. Barn ble forsøkt holdt tilbake på sykehuset i sommerferien og utsatt for kirurgi i forskningsøyemed. Sistnevnte tilfelle skal ha skjedd helt opp til 1970-tallet.

Behandling av ustabile hofteldd ble også trolig utført på barn som ikke trengte det. Her snakker vi om behandlinger der barn ble lagt skrevende i gips. I måneder. Beveggrunnen for inngrepene var at barna skulle unngå å få feil ganglag. Sykehuset anså traumer og angst som mindre sannsynlige enn mindreverdsfølelse fra å leve med en annerledes gangart. Idiopatisk skoliose ble også behandlet i tilfeller der det ikke var nødvendig. Unødvendig kirurgi. Årevis med korsett. Uten grunn. Av redsel for at noen av barna skulle framstå som visuelt annerledes, eller gå annerledes.

En urett uten oppgjør

Jeg kjenner igjen mye av beretningene om mentalitetene rundt oss skakke og funksjonsvarierte fra en annen skeiv minoritet jeg er del av. I tillegg til å halte når jeg går, er jeg homofil. Homokampen dreide seg om mye av det samme: friheten til å ikke være tilpasset med makt. Og beveggrunnen for å endre homofile lignet den som lå bak forsøkene på å endre de skakke kroppene. Homofile kunne ikke reprodusere seg, homofile ville ikke bidra til å holde

kjernefamilier og samfunnet sammen. Dessuten så homofile feil ut om de gikk hånd i hånd. Og mange homofile hadde det vondt og følte mindreverd. Derfor måtte homofile endre seg.

Nå i ettertid vet vi at kun små endringer i samfunnet har gitt homofile rom for aksept og kjærlighet som seg selv. Vi forstår nå at det var feilaktige strukturer i samfunnet som var homofiles hovedproblemer. De siste par tiårene har homofile fått oppreisning, anerkjennelse og flere runder med offentlige beklagelser. Beklagelser som jeg personlig må si har gjort meg godt.

Derfor er det ekstra sterkt å lese den gripende avslutningen av *Oppreist*, der Hagen blant annet skriver: «Ansvarlig utøvelse av det å forvalte en institusjons historie burde innebære å be offentlig om unnskyldning for urett en selv har begått.» Deretter etterlyser han en beklagelse fra det offisielle Norge for mangelfull omsorg for barn på langtidsinstitusjoner. En slik beklagelse ville bety mye for de mange som sliter etter smertefulle sykehuserfaringer som barn.

LITTERATUR

1. Hagen TVH. *Oppreist*. Oslo: Forlaget Press, 2026.

Publisert: 22. juni 2026. Tidsskr Nor Legeforen. DOI: 10.4045/tidsskr.26.0358
Opphavsrett: © Tidsskriftet 2026 Lastet ned fra tidsskriftet.no 28. juni 2026.